

Broedende IJsvogels in kaart gebracht

Jan Jongejans en Rob van Leeuwen

FOTO: MIKE SEUTERS

IJsvogel man in Westerpark, 6 maart 2014

‘Het lijkt wel eenvoudig maar het is ook niet zo moeilijk’ (Wim Noordhoek, 1971). Een uitspraak waar we achter staan. Echter, het verzamelen van gegevens gaat niet vanzelf. In dit artikel lichten we in het kort de methode toe die we gebruiken om het aantal broedgevallen van IJsvogels in de regio Groot-Amsterdam zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen.

Sovon, Stichting Vogelonderzoek Nederland, wil graag weten hoe de stand van IJsvogels zich ontwikkelt. Jan Jongejans en Rob van Leeuwen, geïnstrueerd door Jelle Harder, zoeken dit uit voor het gebied van de Vogelwerkgroep Amsterdam.

Methode en bronnen

De methode is eenvoudig en maakt gebruik van drie soorten bronnen:

1. Broedgevallen gemeld via een netwerk van contactpersonen.
2. Broedgevallen vastgelegd via Waarneming.nl.
3. Broedgevallen vastgelegd in NDFF.

Elk van deze drie bronnen wordt hieronder beschreven.

Broedgevallen gemeld via een netwerk van contactpersonen.

Jan beschikt over een uitgebreid netwerk van mensen die in ‘hun’ deel van het gebied regelmatig rondstruinen en IJsvogels volgen: makers en beheerders van kunstmatige broedwanden, gemeente-ecologen of vrolijke vogelaars. Dat netwerk is vanaf 2004 opgebouwd door Jelle Harder. Deze ongeveer zestig personen worden door Jan aangeschreven. Zij leveren, soms na enig aandringen, hun ervaringen aan: waar genesteld werd, hoe vaak gebroed werd, hoeveel vogels uitvlogen. Voor Sovon verzamelen we alleen de broedgevallen per nesthol. Aanvullend wordt onder meer ook vastgelegd welk type nestlocatie het betreft zoals een natuurlijke oever, een boomkluif of een kunstwand. Al deze gegevens worden in eerste instantie verzameld in een spreadsheet-bestand.

De meeste meldingen komen binnen via individuele waarnemers. De broedgevallen van Amsterdam-Noord en het Amsterdamse Bos worden door de daar actieve ijsvogelvrijwilligersgroepen onder leiding van respectievelijk Fred Haaijen/Silvia Kuckulus en Annemiek Stevenhagen aangeleverd. Sinds 2016 worden de broedgevallen niet alleen op kilometerhok-niveau geregistreerd. Jan, die vaardig is met GIS*, zet de broedlocaties op kaart: een netwerk van door coördinaten gedefinieerde plekken. Dat geeft veel beter inzicht in de exacte locaties en voorkomt dat er broedlocaties gemist worden of juist dubbel geteld. De volledige informatie uit het spreadsheet-bestand wordt ook aan het broedlocatie-bestand gekoppeld, zodat eenvoudig aanvullende analyses zijn uit te voeren. De exacte locaties worden overigens maar zeer beperkt beschikbaar gesteld aan anderen. Hoewel de IJsvogel zich tegenwoordig goed heeft aangepast aan de ‘stedelijke’ omgeving, is er altijd een risico op verstoring, met name door weinig terughoudende fotografen.

Broedgevallen vastgelegd via Waarneming.nl

De tweede bron voor broedgevallen zijn de waarnemingen van IJsvogels die zijn doorgegeven op www.waarneming.nl (doen, zie kader!), vaak met enige gedragskenmerken, die indicaties geven over nest- en broedpogingen. Alle waarnemingen van IJsvogels in regio Groot-Amsterdam worden jaarlijks opgevraagd bij Waarneming.nl. Deze gegevens worden na enige voorbewerking vervolgens ook in een GIS* ingelezen, waardoor ze ook als digitale kaartlaag beschikbaar komen. Op basis van het

Invoeren via www.waarneming.nl

Veel waarnemers zijn huiverig om exacte broedlocaties of nestindicerend gedrag in te voeren via www.waarneming.nl. Maar die ‘huiver’ is niet terecht. Elke gebruiker van www.waarneming.nl kan er zelf voor kiezen om de ingevoerde waarneming te vervagen. Daarnaast worden op www.waarneming.nl alle waarnemingen die duiden op een mogelijk broedgeval van IJsvogels automatisch gedurende zes maanden vervaagd. De volgende gedragstypen worden standaard vervaagd: baltsend/zingend, baltsend paar (ook paring), bezet nest, bezet nest met eieren, bezet nest met jongen, nestbouw, nestindicerend gedrag, paar in broedbiotoop, recent gebruikt nest, waarschijnlijke nestplaats.

*GIS= Geografisch Informatie Systeem

FOTO: JAN JONGEJANS

Jonge IJsvogel, Plantijngracht, mei 2017

ingevoerde gedrag in www.waarneming.nl kunnen eenvoudig selecties en nieuwe kaarten worden gemaakt van waarnemingen die duiden op nest- of voortplantingsgedrag.

Broedgevallen vastgelegd in NDFF

De derde bron voor broedgevallen vormen de waarnemingen die via de database van de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF) zijn vastgelegd. Deze databank is alleen toegankelijk voor personen die beroepshalve met flora en fauna te maken hebben. In ons geval zijn dat bijvoorbeeld de stadsecologen van Amsterdam. De relevante gegevens uit deze database ontvangen we sinds 2016 via de Gemeente Amsterdam als GIS-bestand.

Verwerking en analyse in een GIS

In een GIS kunnen de digitale kaartlagen uit de drie beschreven bronnen eenvoudig gecombineerd worden. Door de combinatie met andere publiek toegankelijk kaartlagen, zoals luchtfoto's en topografische ondergronden, kunnen de gemelde locaties afkomstig uit de verschillende bronnen in detail bekeken en vergeleken worden. Ook de kilometerhokken, die gebruikt worden door Sovon om waarnemingen aan de atlas te koppelen, zijn als aparte kaartlaag beschikbaar.

Via de GIS-analyse wordt duidelijk of waarnemingen uit de verschillende bronnen dezelfde locaties betreffen of dat de bronnen elkaar juist aanvullen. Bij twijfel over

locaties worden de waarnemers vaak nog eens benaderd om na te gaan of de gemelde locatie wel klopt, of wordt verzocht om extra gegevens waardoor onzekere locaties alsnog met zekerheid vastgesteld kunnen worden.

Aanvullende analyse

Na het opschonen en ontdebellen van de bestanden wordt de 'voorlopig broedresultaat'-kaartlaag omgezet naar een formaat dat inleesbaar is in Google Earth.

Deze (kml-)bestanden stuurt Jan vervolgens aan Rob.

Diens taak is het de aanvullende gegevens van www.waarneming.nl te onderzoeken op mogelijke broedgevallen. In de praktijk wordt namelijk lang niet altijd elke potentiële broedlocatie in de broedtijd bezocht en als zodanig vastgelegd in www.waarneming.nl.

De aanvullende analyse komt er min of meer op neer dat 'zwermen' van waarnemingen (tussen de datumgrenzen waarbinnen gebroed wordt, én de aanwezigheid van uitgevlogen jongen nog geen verwarring kan stichten: 1 maart – 15 juni [deze datum ter vermindering van het missen van late eerste broedgevallen]) het waarschijnlijk maken dat er interesse was in voortplanting. Als in die zwerm waarnemingen een nestplaats uit één van de drie eerder beschreven bronnen zit kijkt Rob er verder niet naar: die kennen we dan al. Interessant zijn de zwermen van waarnemingen waarbij geen nest gevonden is. De interpretatie gebeurt aan de hand van het aantal waarnemingen in zo'n zwerm, en de datum- en gedragskenmerken: vroeg of laat in het jaar, met tweetallen, paring, elkaar voeren, met visjes vliegend, en dergelijke. Om tunnelvisie te voorkomen worden Robs interpretaties geverifieerd door Jan en Jelle; zo ontstaat een educated guess, die soms als uitkomst heeft dat daar beslist gebroed moet zijn. 'Bij twijfel niet inhalen': als we het gevoel hebben dat er te weinig aanwijzingen zijn voor een broedgeval, wordt de zwerm niet als broedgeval aangemerkt. Zo komen we samen tot conclusies omtrent de waarschijnlijkheid van niet-waargenomen broedgevallen. Deze broedgevallen worden als een extra kaartlaag opgeteld bij de 'voorlopig broedresultaat'-kaartlaag. Deze twee kaartlagen optellen: klaar!

De eerst beschreven bron, de via de contactpersonen vastgestelde (want waargenomen) broedgevallen, levert in de uiteindelijke aantalsschatting veruit het grootste aandeel – er zijn gelukkig veel enthousiaste en consciëntieuze ijsvogelaars in ons werkgebied. In cijfers: voor 2016 leverde dit 54 (77%) van de 70 vastgestelde broedgevallen op. Opvallend: 15 (21%) van deze 54 broedgevallen zijn geheel niet in de bronnen www.waarneming.nl of NDFF vastgelegd, dus zouden zijn gemist wanneer alleen die twee bronnen gebruikt zouden zijn. De aanvullende analyse door Rob levert elk jaar toch tussen de vier en acht waarschijnlijke broedgevallen op die, wegens de educatedness van de

Aantal ijsvogelbroedsels vaststellen

Voor 1e broedsel begin mei

2e broedsel begin juli

3e broedsel begin september.

Zijn er voedselvluchten, observeer vanaf afstand.

Of, kijk met een goede zaklantaarn in de nestgang.

Begin op 50 cm afstand met zaklamp aan.

guess, door Sovon als 'echt' worden aanvaard, en zo in de statistieken terecht komen. Rob heeft inmiddels zo'n vier jaar ervaring met deze methode, en Jan twee; zij gaan er ook dit jaar mee door. Broedseizoen 2017 is nu volop in bewerking.

Resultaten 2016: meer detail dan andere jaren

Het record aantal van liefst 70 broedgevallen in 2016 in Amsterdam wordt nader toegelicht in het artikel van Jelle Harder elders in dit nummer van De Gierzwaluw. Het nauwkeurig vastleggen van broedgevallen geeft als extra voordeel dat het vaststellen van overlap in de 'grensgevallen' met de ons omringende vogelwerkgroepgebieden eenvoudig is.

In de GIS-omgeving zijn ook de grenzen van de vogelwerkgroepen Zaanstreek, Het Gooi- en Omstreken en Zuid-Kennemerland ingelezen. Zo werd bijvoorbeeld vrij snel

duidelijk dat drie broedgevallen in Amsterdam-Noord bij de Noorder IJplas feitelijk alle drie gelegen zijn in het gebied van VWG Zaanstreek, hoewel de Noorder IJplas wel formeel tot stadsdeel Amsterdam-Noord behoort. Deze gevallen zijn doorgegeven aan VWG Zaanstreek, waardoor het aantal broedgevallen in Amsterdam niet op 73 eindigde maar op 70.

Een ander voorbeeld: twee van de broedgevallen ten oosten van de Diemer Vijfhoek liggen in het overlap-gebied van VWG Amsterdam en VWG Het Gooi- en Omstreken: Jelle kon daar nu eenvoudig rekening mee houden in het doorgeven van de broedresultaten aan Sovon, zodat dubbeltelling met Het Gooi- en Omstreken wordt voorkomen. Hetzelfde speelt bij de overlap van gebieden nabij Spaarnwoude met VWG Zuid-Kennemerland.

De nauwkeurig vastgestelde broedlocaties uit 2016 zijn ook gebruikt voor een onderzoek door enkele studenten in opdracht van de Gemeente Amsterdam (van Etten en Hoek, 2017). Zij hebben vastgesteld, op basis van www.waarneming.nl gegevens, op welke plekken in Amsterdam in 2016 wel veel waarnemingen zijn geweest, maar waar géén broedgeval is vastgesteld. Op basis van hun analyse is een advies opgesteld waar in Amsterdam extra broedlocaties voor IJsvogels gemaakt kunnen worden, bijvoorbeeld door het aanleggen van kunstwanden.

Oproep

De compleetheid van het aantal broedgevallen staat of valt met het aantal actieve waarnemers. Met name over het broedseizoen 2017, waarvan de gegevensverwerking nog gaande is, valt op dat er 2 gebieden zijn waar een gebrek aan waarnemers is:

1. Amsterdam-Noord
 2. De Houtrak/Recreatiegebied Spaarnwoude
- In beide gebieden zijn over broedseizoen 2017 veel minder meldingen gedaan dan over broedseizoen 2016.

We zoeken daarom enthousiaste ijsvogelaars die vanaf broedseizoen 2018 in deze gebieden actief willen gaan monitoren op broedgevallen van IJsvogels.

Heb je interesse? Meld je dan aan bij één van de volgende personen:

Jan Jongejans: jan.jongejans@tiscali.nl

Rob van Leeuwen: robvanleeuwen@wxs.nl

Fred Haaijen: F.Haaijen@amsterdam.nl (alleen voor Amsterdam-Noord)

De aanvullende gegevens, die sinds 2016 worden bijgehouden, geven ook extra informatie. Doordat nu het type broedplaats wordt bijgehouden, is nauwkeurig vast te stellen welke types broedplaatsen het meest voorkomen. Zie hiervoor in detail de paragraaf, 'Verschillen in broedplaatsen', in het artikel van Jelle Harder. Ook de afstand tussen broedlocaties is in een GIS-omgeving eenvoudig vast te stellen. Waar in het artikel van Jelle in de paragraaf 'Vijf op een rij' nog sprake is van de afstand in het veld tussen locaties opmeten met een touw, is dat in een GIS een simpele handeling. De kleinste afstand tussen twee gelijktijdige broedlocaties in 2016 bevond zich in Amsterdam-Noord: de afstand bedroeg ca. 26 meter.

Conclusies

De combinatie van meerdere bronnen leidt tot een completer beeld van het werkelijke aantal broedgevallen van IJsvogels.

De methode vormt een substantiële aanvulling op de wijze waarop via www.waarneming.nl en Sovon gegevens over broedgevallen verzameld worden.

De nauwkeurige vastlegging biedt extra mogelijkheden voor analyse en onderzoek van de verspreiding, aantallen broedsels en type broedlocaties van IJsvogels.

Dankwoord

De auteurs bedanken met name de vele contactpersonen die hun waarnemingen hebben doorgegeven.

Auke Brouwer, stadsecoloog bij de Gemeente Amsterdam, danken we hartelijk voor het aanleveren van GIS-basisbestanden van Amsterdam en de broedlocatie-gegevens afkomstig uit NDFF.

Hisko de Vries van www.waarneming.nl danken we hartelijk voor het beschikbaar stellen van gegevens uit deze site in een handzaam en zeer bruikbaar formaat.

En natuurlijk bedanken we Jelle Harder, dé ijsvogel-expert van Nederland, voor het delen van zijn kennis, zijn adviezen, tips en interpretaties.

Oeps...

FOTO: JAN JONGEJANS

Jan Jongejans, Rob van Leeuwen, Amsterdam, januari 2018